

SOCIÉTÉ DES SCIENCES HISTORIQUES ET PHILOLOGIQUES UKRAINIENNE
À PRAGUE

Михайло Антонович

Пограничник Босий

ПРАГА 1940

ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ТОВАРИСТВА В ПРАЗІ

SOCIÉTÉ DES SCIENCES HISTORIQUES ET PHILOLOGIQUES UKRAINIENNE
À PRAGUE

Михайло Антонович

Пограничник Босий

ПРАГА 1940
ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ТОВАРИСТВА В ПРАЗІ

Tiskárna Jana Andresky vd., Praha XII., Bělehradská 97

Пограничник Босий

В швидкому колонізаційному рухові українського населення на південь у степи з кінцем XVI. і з початком XVII. століть відіграв Босий деяку роль. Грушевський згадує його пару разів навіть з епітетом „звісний“¹⁾ хоч даних про його життя ми маємо дуже мало. Як і стільки інших наших історичних постатей, особливо з пограничної боротьби з татарами зявляється він перед нами кілька разів, опиняючись в осередкові особливо видатних подій. Але події минають і пограничний осадник, як несподівано виринув, так раптом і зникає знову з доступних нам джерел. Василь Босий виступає при нагодах пограничних конфліктів між Польщею і Туреччиною в р. 1614 і особливо 1617 підчас походу турків над Дністер. З цих побіжних згадок про нього доводиться відтворювати його образ. Це типовий пограничник старої дати, звязаний всією своєю діяльністю не з новим козацьким устроєм, що так буйно почав розвиватися у другім десятиліттю XVII. віку, а з шляхетсько-панською організацією Речи Посполитої. „Nie obejmuje przecież kategorya ta kozackich pocztów pańskich „pieniężnych“ na żołdzie, nie zaś z ziemi służących... Zajmuje nas tutaj jedynie kozactwo, posiadaniem ziemi, z własnością pańską zespolone, niesamoistne wprawdzie, odmenne zatem niemało od rejestrowego, samorzutnie organisującego się po dobrach królewskich w Kijowszczyźnie, lecz nie o wiele napewno słabsze od niego liczebnie. Każde bowiem chyba latyfundyum można-władzce na Ukrainie stepowej posiadało odpowiednią ilość swych miejscowych kozaków, jako warstwę, między mieszczanami przedewszystkiem, obowiązującą do służby wojennej tak przy pańskim zamku, jak i w polu, w zamian za pewne uposażenie w ziemi etc.

Як натурална, притулищем głównem і dziedziną istną kozactwa wielkopolskiego stać się musiała przeważnie Bracławszczyzna, gdzie z powodu wczesnego unicestwienia starostw nie mogło się rozwinąć kozactwo rejestrowe, tyle — ile w tak licznych a bogatych królewsczyznach województwa kijowskiego, a całe jej obszary niezmiernie ogarniały wyłącznie prawie możnowładzce latyfundy.“²⁾

Така звязаність із приватними землевласниками не виключала розуміється для козацтва Брацлавського воевідства ані шарпаними татарських улусів ані певного свавільства у провадженні на власну руку степової „політики“, котрої партнерами з другого боку були Туреччина, Молдава та різні татарські орди... „jak łatwo się domyslić, nie poprzestawano na

¹⁾ М. Грушевський, Історія України-Руси, VII., стр. 349 і 359.

²⁾ Aleksandr Jabłonowski, Ukraina. Źródła dziejowe XXII, стр. 467—468; також: Pisma II, стр. 205—206.

obronie swych własnych ognisk; umiano też wetować rabusiom i nawet odwiedzać ich własne ulusy. Panowie zaś, zanechawszy nawet sami kozakowania, radzi nie radzi, musieli patrzeć przez szpary na dokazywanie swoich kozaków“.³⁾ І саме таким свавільцем, на подвиги якого доводилось дивитись крізь пальці, являється перед нами Босий. Він виступав як представник панського козацтва в зв'язку з високими дигнітарями Речі Посполитої гетьманом Станіславом Жолкевським та крайчим коронним князем Юрієм Збаражським. Ніщо видимо не лучило Босого з „непослушним“ населенням Київського воевідства чи з низовим козацтвом, що саме знайшло собі провідника великого формату в особі Петра Конашевича-Сагайдачного. Територіяльно ареною діяльності Босого являлось центральне Поділля, особливож замок у Бершаді.

В другій половині XVI. століття з'являється на Поділля, тодішній південній частині Брацлавського воевідства, український магнатський рід Збаражських, що швидко вибився на перше місце серед місцевих магнатів ріжними способами набуваючи землі та розбудовуючи великопанську господарку.⁴⁾ Давні дрібні і середні власники мусили уступати перед новими приходнями, що розпоряджали не лише більшими грошевиими засобами, але й більшими збройними силами. Крім того помічається в ті часи також серед населення нахил перебігати з дрібних посіlostей до більших; причиною була краща охорона перед татарами, яку міг подати великий пан, а певно і пільгові роки свободи від усяких панщизняних робіт, які більший землевласник міг дозволити на довший час. Землі над р. Бершадкою набули Збаражські від стародавнього землянського роду Слупиць, що вигас десь на початках XVII. ст.⁵⁾ Відомо про два переходи маєтків Слупиць в руки Збаражських в р. 1609 і 1619.⁶⁾ Тому що підчас походу Іскандера-паші 1617 р. Бершадь була вже маєтком Збаражських, значить перейшла вона до них (оскільки взагалі перейшла, а не була заснована на куплених порожніх землях) не пізніше 1609. року. Але в листі гетьмана Жолкевського з Немирова 4. лютого 1606 р.⁷⁾ вже згадується Бершадь, як маєток воеводи брацлавського Януша Збаражського. Куліш⁸⁾ пише слідує: „Весною 1602 года... разнесся по турецким побережьям тревожный слух о козацких чайках вышедших в Чорное море, и в то же самое время в Белгороде боялись наезда Босого с реки Бога, — того самого колонизатора пустынь... который потом „осадил“ на Днестре Бершаду.“ Взагалі Куліш, оповідаючи про Босого, допускає багато помилок і недокладностей. Так, у наведеній цитаті, він називає Бершадь осадою на Дністрі, а тимчасом вона лежить на річці Бершадці, яких 20 кілометрів від Богу, але коло 70 від Дністра. На іншому місці називає Куліш Босого осадником князя Корецького⁹⁾ і повторює неточність, неначе Босий з над Богу перейшов на Дністер. Тому до даних Куліша треба ставитись дуже обережно. Одначе до наведеної цитати подане джерело — звіт

³⁾ Żr. dz. XXII, 468 ; Pisma II, 207.

⁴⁾ Żr. dz. XXII, 143—144 і 602—603 ; до кінця XVI в. зберігали Збаражські православну віру. Ще 1607 оден Збаражський підписався на протестації волинської православної шляхти, пор. Aug. Sokołowski, Listy ks. Jerzego Zbaraskiego... в Scriptores rer. Pol. V, 9.

⁵⁾ Żr. dz. XX, 109 і далі; Żr. dz. XXII, 605 і 733.

⁶⁾ Regestr dokumentów Słupczanskich w archiwum ks. Wiśniowieckich zostający, Żr. dz. XX, 109—117.

⁷⁾ Pisma Stanisława Żółkiewskiego, ed. August Bielowski. Lwów 1861. Стр. 388—391.

⁸⁾ П. Куліш, История воссоединения Руси, т. II. Петербург 1874. Стр. 171—172.

⁹⁾ Ист. восс. Руси II, 165.

Лаврина Пісочинського, посла до кримського хана з Акерману 12. травня 1602: „Козаков опята опасяються в Белгороде со стороны Днепра, а равно и Босого с Бога“.¹⁰⁾ Отже в данім разі можна прийняти, що в той час Босий уже був над Богом.¹¹⁾ Куліш, правда, говорить, що Босий „потім“ перейшов на Дністер і заложив Бершадь, але це — як вже було сказано — помилка. Дивлячись з Акерману, як дивився Пісочинський, Бершадь лежить значно більше над Богом, ніж над Дністром і, нападаючи на татар знад Богу, Босий зовсім не мусів аж „потім“ переходити на Дністер і основувати Бершадь. Та чи існувала ця твердиня Босого уже 1602 р., чи ні, на кожний випадок 1606 року вона вже напевне стояла далеко висуненим у степи форпостом осілої цивілізації... „na samej Ukrainie zasiadła“... як висловився Жолкевський.

Годі дати задовольняючу відповідь на запит, коли з'явилася родина Босих на подільським пограниччю. Тому що вона виступає у зв'язку зі Збаражськими, можна думати, що свою діяльність на Брацлавщині розпочали вони також із кінцем XVI. століття. Перша вістка про Босого у Пісочинського з 1602 р. свідчить, що його ім'я було вже досить відоме в тім часі. В актах залишили свої сліди кілька осіб із цим прізвищем. Яблонівський згадує під р. 1604 Федора Босого¹²⁾, що займався мирною колонізаційною діяльністю між Ситківцями та Кропивною. „Мирна“ колонізація в тодішніх обставинах значила, що Федір Босий разом зі своїм протектором князем Збаражським наїхали ґрунти Григорія Байбузи, заняли його села (Нижню та Вишню Кропивну), пограбували маєток, покосили сіножаті та попереганяли селян на свої посілости. Це були сусідські будні, які ні на кого не робили глибшого вражіння. Не мирний колонізатор був уже хіба Василь Босий, що стягнув на себе похід цілої турецької армії. Крім цих двох осіб знаходиться ще в актах згадка про Дмитра Босого¹³⁾, як власника сел Огіївки та Степанівки та — значно пізніше — про „їх милість пані“ Босу власницю вже навіть не цілого населення а тільки 6 димів зі села Жабокрич.¹⁴⁾ Чи був це занепад роду? Тяжко сказати, бо нема прямих вказівок на споріднення усіх перелічених Босих. Наслідком здвигу 1648 р. був загальний занепад дрібношляхетського землеволодіння на Правобережжю, але це не мусіло означати зникнення роду взагалі.

Не можливо встановити чи село Босівка над р. Конелою зв'язана якимось із родом Босих. Це дуже часте явище на Україні, що назва села зв'язана з іменем його власників або фундаторів. Крім того лежала Босівка на посіlostях Збаражських в залежності від яких виступали Босі. Ці землі купили Збаражські від Коротких в 1595 р.,¹⁵⁾ але аж 1629 р. згадується в актах містечко Босівка як, новоосіле¹⁶⁾. Та і воно видимо не дуже про-

¹⁰⁾ Ист. восс. Руси II, 173 підстр. примітка зі всилкою на Петербург, Рукоп. Имп. Публ. Библ. польск. отд. IV, № 71 л. 106.

¹¹⁾ Ще в 1578 р. приходили з Царгороду скарги на Збаражських „że w dzierzawach swych Kozaki chowają“ (Kronika Marcina Bielskiego, ed. K. J. Turowski, t. III. Sarnok 1856. Стр. 1440—1441; Zr. dz. XXII, 468; Pisma II, 207). Але ім'я Босого згадується вперше лише в 1602 р.

¹²⁾ Zr. dz. XXI, 506 і XXII, 124.

¹³⁾ Тарифа подимного податку Брацлавського воевідства 1629 р. АЮЗР VII, 2 (1890) стр. 394—412.

¹⁴⁾ Підрахунок поселень і димів воев. Брацлавського з нагоди стягання подимного і млинового податку 1664 р. АЮЗР VII, 2 стр. 541; кілька того імені козаків згаданих у „Реєстра всего войска запорожского после Зборовского договора“, виданих О. М. Бодянським, Москва 1875 (Филон Босенко, сотні Сміловської полку Чигаринського, стр. 12; Босий Александренко, сотня Лазарева полку Черкаського, стр. 46 та Петро Босий, Піщанської сотні тогож полку, стр. 60) напевне не належать до брацлавського роду.

¹⁵⁾ Zr. dz. XXII, 603.

¹⁶⁾ Zr. dz. XX, 115.

цвіло, бо 1664 р. нараховувало всього 31 димів¹⁷⁾). Тоді було воно власністю князя Константина Вишневецького.

Мало що більше відомо і про найвидатнішого представника цієї очевидно не великої і не вельможної родини пограничника Василя Босого, основника Бершаді. Можна взяти під сумнів навіть його хресне ім'я. Яблонівський, а за ним Грушевський, називають його Василем¹⁸⁾, але в досі опублікованих джерелах ніде цього імені не зустрічається. Приходиться хіба приймати, що котрийсь, із названих дослідників бачив ім'я Василь у якихсь досі не опублікованих актах. Про перші виступи Босого на історичній арені вже говорилося в уступах присвячених заснуванню Бершаді. Але в парі з партизанською шарпаниною Татар йшла і колонізаційна праця нашого пограничника, якій ми в першу чергу завдячуємо повстання міста над Бершадкою. Як основник цієї твердині Босий фігурує кілька разів у джерелах, а Бершадь навіть означається як „місто Босого“.¹⁹⁾ Це був сміливий скок вглиб пустинь, далеко поза населену полосу. Очевидно малося тут на меті створити опорний пункт для наскоків на ворога і достачити охорони осілому населенню.²⁰⁾ Так повстале укріплення Бершаді називано звичайно „паланок“, рідше замок. Було воно, як і більшість українних фортець побудоване з землі і дерева, а не каменю.²¹⁾ Розуміється, що всякі свободолюбиві збігці, козакуючі міщане та селяне з пільговими роками творили головну складову частину відділів Босого. Але тут треба ще раз підкреслити приватно-панський характер цієї подільської козаччини. Босий лишався слугою князів Збаражських, з їх рамени підстаростою Бершадським, хоч може і не дуже зв'язаний зі своїми далекими зверхниками. Ще в 1617 р. підчас переговорів з турками польський уповноважений Ожґа, староста теребовельський, висловився категорично: „w Berszadzie Kozaków Dnieprowych niemasz, bo Berszad daleko od Dniepru odległy; są ludzie iako na Ukrainie swawolni, szarpaiąc się na tych pustyniach, kto kogo przydybie“.²²⁾ Останні слова як не можна краще характеризували правдивий стан річей на татарській границі. Під соціально-побутовим оглядом Бершадь, як і Черкаси або Канів населювалася совільним елементом, що промишляв у степах звіроловством, рибальством та нападами на невірних.

Степове козакування Босого прибрало одначе трохи більші ніж звичайно розміри. В 1614 р. він устрів у кримські усобиці та вирішив підтримати хана Шагіна, невдалого претендента на трон Гіреїв. Цей останній, вигнаний своїм суперником із Криму, розпустив чутку, що їде до Персії, а тим часом тинявся зі своїм невеликим почотом (яких 80 душ) по степах та умовився з Босим зіхатися на Тилигулі для спільної акції. Кримський хан Джанібек, довідавшись про блуканину Шагіна, вибрався з цілою ордою зробити край заходам небезпечного суперника. В перших днях червня 1614 погромив він загон Босого на Тилигулі. Босий втратив кількадесят чоловік, а сам врятувався лише завдяки нічній пітьмі і зразу ж залягував Жолкевського; тим часом Джанібек-гірей погромив теж і юрти Шагіна,

¹⁷⁾ АЮЗР VII, 2 стр. 543.

¹⁸⁾ Зр. dz. XXII, 124 (Pisma II, 208); Груш. VII, 258.

¹⁹⁾ J. U. Niemcewicz, Zbiór pamiętników o dawney Polsce, t. VI, Lwów 1833, стр. 75; M. Grabowski — A. Przezdziecki, Zróżdła do dziejów polskich t. I, Wilno 1843, стр. 96; Żółkiewski, 222—228 (те саме).

²⁰⁾ Слушно зауважив Fr. Rawita-Gawroński (Kozaczyzna Ukrainna, Warszawa—Kraków—Lublin—Łódź—Poznań—Wilno—Zakopane 1923, стр. 32), що українні замки взагалі служили в першу чергу як випадові пункти де організувались протитатарські виправи; їхнє оборонне значіння через поганий стан укріплень, малу чисельність валогі та великі віддалі між ними було невелике.

²¹⁾ Niemcewicz, VI, 19—21.

²²⁾ Niemcewicz VI, 82.

котрому, хоч раненому, вдалося втекти у Добруджу. Наслідки політичної авантюри Босого готові були вилитися у формі великого татарського нападу на Україну. Джанібек наказав не лише всій орді, але і молдавському господареві йти до себе на допомогу, та Жолкевський встиг своєчасно прийняти оборонні заходи і татари завернули.²³⁾

Коли дотепер можна було про характер діяльності Босого лише здогадуватися на підставі тих страхів, що мали акерманські турки, то в часах після 1614 року знаємо вже і кілька конкретних епізодів. В договорі Жолкевського з молдавсько-волооським господарем Радулом 12. вересня 1616 під Брагою поляки зобов'язувалися покарати козака Босого за наїзди на Молдаву.²⁴⁾ Розлючений запорожськими морськими походами та невдалим нападом князів Корецького та Вишневецького на Молдаву (1615) турецький головнокомандуючий Іскандер-паша хотів було зірвати злість на пограничних землях Босого, але довідавшись про бойове поготівля Жолкевського не відважився перейти кордону.²⁵⁾ Пізніше Іскандер-паша скаржився, що Босий піймав чотирьох турецьких підданих за яких відтак взяв окуп. Серед них був, по його словам, слуга великого муфтія і слуга султанського коморника.²⁶⁾ В такий формі треба напевне пізнати розбиття турецького каравану, що зробило імя Босого відомим і в Царгороді. Десь у першій половині 1617 р. інцидент повторився: Босий знову погромив турецьку валку та полонив 25 осіб, а дві втекли і оповіли про цю подію.²⁷⁾ Уже самий вираз „porwali“, а не „zabili“ чи „rozіgnali“ показує, що в цьому випадкові Босому залежало рівнож в першу чергу на викупі, який можна було здерти з купців. Але такий степовий промисл ставав розуміється особливо голосним. Полонені, вийшовши на волю, верталися до Туреччини і, особливо як що це були люде впливові, жалілися де могли на бершадського звияжця. Турецьке правительство очевидно греміло протестаціями на варшавську адресу. Мабуть цим треба пояснити прохання Жолкевського до короля, щоб король наказав Босому вбивати полонених турків, а не випускати їх за викуп.²⁸⁾ Годі поставити такий наказ в ряд цивілізаторських заслуг Польщі на сході, але становище Жолкевського зовсім зрозуміле: мертві язика не мають і вину за позабаваних купців на безлюднім степу завше можна спихнути на кого иншого, хочби на розбишацькі ватаги татар. Цікаво при цім лише зазначити, що Босому зовсім не забороняється грабувати турків. Треба лише, щоб він рубав голови полоненим. Натомість пограничникові вроді Босого було зовсім не доцільно вбивати багатих купців за яких можна було взяти гроші. Явище це відоме і в Європі з часів рицарських воєн; воно часто, особливо в Німеччині, оберталось в окрему професію „розбишацького рицарства“ (Raubrittertum).

²³⁾ Grabowski-Przedziecki I, 95—96; Żółkiewski, 222—230; Куліш II, 165; Груш. VII, 348—349.

²⁴⁾ Fr. Suwara, Przyczyny i skutki klęski Cecorskiej 1620 r. Kraków 1930, стр. 11; Niemcewicz VI, 21—22.

²⁵⁾ Груш. VII, 356; T. Korzon, Dzieje wojen i wojskowości w Polsce, 2-е вид. Lwów—Warszawa—Kraków 1923, т. II, 196; П. Жукович, Сеймовая борьба православного западно-русского дворянства с церковной уншей (с 1609 г.), т. II. Петербург 1904, стр. 46 (побійно); натомість А. Prochaska, Hetman Stanisław Żółkiewski, Warszawa 1927, стр. 162 вважає, що турки попалили козацькі палатки над Дністром. Може тут потерпіли якісь форпости Запорозжів, а не Босого?

²⁶⁾ Niemcewicz VI, 21—22.

²⁷⁾ Niemcewicz VI, 47 „dwadzieścia i siedm osób Besleiuwsza iechali“; жаліючись на цей інцидент 14. вересня 1617 Іскандер-паша означував його як „недавній“.

²⁸⁾ Staatsarchiv Danzig 300, 9 Nr. 57 (1615—1621) Звіт Філіппа Ляккена з Варшави 10. травня 1617: „Der her heuptman hat JKMtt geschrieben unter andern JKMtt dem Kozaken Bossy befehlen wolle, das er die gefangene Turgken nicht auskaufen, sondern sie enthaupten lasse“.

В парі з розбиванням купецьких валок йшла і дальша колонізаційна робота Босого. Як видно зі скарги Іскандер-паші, останній напад на караван „Беслеювші“ стався не в Бершаді... „niedaleko Tehinie niedawno zbudowana Bossego pałanka iest, tam tego łotrowstwa nie mało się chowa...“²⁹⁾ Що це була за оселя? В першу чергу приходить на думку Рашків, який Грушевський називав поруч із Бершаддю „гніздом Босого“,³⁰⁾ але це трудно довести. Містечко Рашків засноване на місці колишнього Караула над Дністром вище Рибниці.³¹⁾ Містечко це належало князям Острозьким і тільки пізніше перейшло до Замойських (1623).³²⁾ Населення його складалося з таких самих степових ухадників і добичників, як і в Бершаді, тільки серед нього було багато молдаван.³³⁾ Але свідоцтв про причетність Босого до заснування чи розбудови Рашкова нема — безсумнівно лише, що його колонізаційний доробок не обмежився на саму лише Бершадь.³⁴⁾

Турецький терпець між тим уривався. Турки не розбіралися в ріжницях між козацтвом низовим та подільським — шарпали їх звідусіль однаково. Перший наступ на Бершадь зробили турки на початку 1617 р., як виходить із чуток, що їх передавав із Варшави данцігський посол. Филип Ляккен сповіщав 7. березня 1617, що турки обложили подільське містечко Бершадь тому що в нім здержується значний козак Босий.³⁵⁾ Тут очевидно згадується за оден із досі невідомих епізодів з великого татарського наскоку на Україну в лютому місяці 1617, коли калга Девлет-гірей руйнував північне Поділля (Межибіж, Зіньків, Сатанів). Татари мали піти не бачивши проти себе навіть витягнутої шаблі.³⁶⁾ В поході брали участь і якісь турецькі війська. „Памятник“ Оссолінського кладе їх появу на час після приїзду турецького чауша до Варшави.³⁷⁾ Про цього чауша пише Ляккен вже

²⁹⁾ Niemcewicz VI, 47.

³⁰⁾ Груш. VII, 359.

³¹⁾ В. Антонович, Несколько данных о землевладении в южной Украине в XV столетии. Киев. Стар. 55, 1896 стр. 12. В XV столітті Рашків був передмістям Караулу, але в XVI — він виступав вже під своїм теперішнім ім'ям.

³²⁾ Яблоновський означає приналежність Рашкова Острозьким лише як правдоподібну (Zr. dz. XXII, 610 i 725). Категорично маєтком Острозьких називав його Zbigniew Ossoliński (Pamiętnik. Zbiór materyalów do historii Polskiej V. Biblioteka Ossolińskich 1879, стр. 67). Князь Януш Острозький, повідомляючи Жигмонта III. (26. грудня 1605) про перемогу над татарами особливо підкреслює заслуги „підстарости нашого рашківського“ (Жерела до історії України-Руси VIII, Львів 1908, № 20). Нема однак ніяких даних припускати щоб цим підстаростою був Босий.

³³⁾ Żółkiewski, 270—273.

³⁴⁾ Означення Іскандер-паші „niedaleko Tehinie niedawno zbudowana Bossego pałanka iest“ до Рашкова ніяк не підходить. Містечко згадуване у XV ст. і далі в pp. 1580 (Антонович, КС 55, 1896 стр. 11) та 1605 (Жерела VIII, № 20) не могло рахуватись новозаснованим. Крім того турки вважали, що „паланку“ збудовано всупереч останнім договорам (Niemcewicz VI, 46—47) — це виходилоб, що після 1616 р. Турецький головнокомандуючий згадує, що ця нова паланка недалеко від Тягині (Бендер), а тим часом віддаль між Рашковом і Тягиною всетаки яких 120 ккм у повітряній лінії. І нарешті ці свої претензії підносили турки кілька день після того як самі спалили Рашків. Отже Босий заснував був ще якісь незнані нам по імені „паланка“.

³⁵⁾ Sta, Danzig 300, 9 Nr. 57 (1615—1621) „... die gek. jungsten schreiben melden das die Turken ein steddlein Bar Saba in Podolien gelegen und den Fursten von Zbaraz zugehorig, belagert, weil ein vornehmer Kozak der Bossy genandt daselbst als ein Podstarost sich aufhelt“. Німецький звітодавець перекичує назву Бершадь на „Бар Саба“ так само як і хроніст Пясецький (Paulus Piascius, Chronica gestorum in Europa singularium. Cracovia 1645 стр. 361 „Bersabeam quoque & Rascouiam Colonias Polonorum...“).

³⁶⁾ Prochaska, 121; Ossoliński, 61.

³⁷⁾ Pamiętnik Zb. Ossolińskiego, 61—62: Podenczas przyjechał tam czausz od Turka a za nim ukazali się dwaj baszowie z wojski, zatem hetman nasz rzucił się też do Baru; tamże wojsko kwarciane dopiero skupił. З контексту виглядає якби автор відносив ці події до середини або кінця березня.

26. лютого що його чекають у Варшаві з години на годину і що він саме минув Люблин.³⁸⁾ Жолкевський вислав із Жовкви 4. лютого 1617 універсал до війська і охочої шляхти закликаючи звернутися до Пłosкирова (Проскурова) з огляду на появу ворога на Чорнім шляху. Слідуючий лист від полководця датований „з Бару з походу до Буші проти Скиндер-паші“ 20. лютого, а чотири дні пізніше (24. лютого) видав Жолкевський універсал знову з Жовкви де „в четверте нагадує і наказує“ жовнірам звернутися під Пłosкирів.³⁹⁾ Отже небезпека ніби тимчасово минула, хоч загроза турецького походу залишалася далі актуальною.

Комбінуючи разом усі ці дані (та узявши до уваги час, який потребувала вістка про облогу Бершаді передана Ляккеном 7. березня, щоб дійти до Варшави) можна встановити, що десь з кінцем лютого 1617 турки або татари зробили якийсь напад на Бершадь, що сполошив Жолкевського і був змусив його виступити назустріч ворогові. Похід гетьмана міг бути очевидно не стільки спеціально на виручку Бершаді скільки взагалі проти татар, які грабували Поділля. Та ці останні встигли відійти ще заки вгледіли „витагнені польські шаблі“, Босий сам дав собі раду з напасниками і Жолкевський вернувся додому. Ще цілих півроку сидів Бершадський пограничник у своїм гнізді, козакував по степах та встиг зміцнити свої фортеці, навізши до них харчів та гармат і набравши свіжих людей.⁴⁰⁾

Як можна думати на підставі листів Жолкевського та звітів Филипа Ляккена, на весну наступило навіть певне відпруження ситуації. Данцігський резидент писав: „страх перед турками сильно зменшився; королівський секретар, який саме вернувся з місії до козаків, оповідає що на границях тримаються думки, що турки більше бояться нападу козаків аніж ці останні турецького нападу“.⁴¹⁾ Нова виміна листів між великим везирем і Жолкевським відбулася аж у червні; везир сповіщав про вирушення Іскандер-паші для знищення грабіжницького козацтва.⁴²⁾ Турецьке військо рухалося дуже поволі. На це натякає і зворот у листі Жолкевського з 11. вересня „Skinder basza ma uraganie, że więszemi wojski nic dotąd nie zrobił“.⁴³⁾ Аж пізнім літом підійшов Іскандер-паша до кордонів України і 5. вересня станув в Орихові.⁴⁴⁾ Жолкевський рахував у нього 15.000 турок, 14.000 волохів і молдаван з обома господарями, 12.000 угорців зі семигородським вовводою Бетлен Іабором і понад 20.000 татар, між котрими знаходився

³⁸⁾ Sta, Danzig 300, 9 Nr. 57 (1615—1621) . . . der Turckische Cziaus soll auch stundtlich ankommen, der ist Lublin albereit voruber . . .

³⁹⁾ Żółkiewski, 247—251.

⁴⁰⁾ Niemcewicz VI, 46—47; Куліш II, 166.

⁴¹⁾ Sta, Danzig 300, 9 Nr. 57 (1615—1621) з 19. травня 1617 „das schrecken wegen des Turgken nimpt sehr abe, und ist ein Königl. Secret. newlich ankommen, der an die Kozaken geschickt gewesen, der berichtet, das man da an den grentzen der meinung ist, das sich der Türcke mehr fürchte, vor den einfall der Kozaken, als sie sich zufurchten wegen des Turcken angriffs“. Зі звітів Ляккена (Sta Danzig, тамже) виходить, що ще в кінці березня відбулись якісь ворожі демонстрації обох сторін; 23. березня він повідомляє, що Жолкевський став табором коло Бару, а 25. квітня — підрахунок чисельности поляків і турків. За цим промовляє текст згаданих універсалів польського гетьмана з наказами війську звернутися та дані Зб. Оссолінського, які — як вже згадано — найправдоподібніше відносяться до середини — кінця березня. Грушевський VII, 358 вважає весняні події за порожні чутки і зводять їх до купи з осіннім походом Іскандер-паші.

⁴²⁾ Sta, Danzig 300, 9 Nr. 57 (1615—1621) з 5. липня 1617; Żółkiewski, 252—264; пор. теж J. J. Sękowski, Collectanea z dziejopisów tureckich rzeczy do historyi polskiej służących t. I. Warszawa 1824 стр. 128—129.

⁴³⁾ Żółkiewski, 272.

⁴⁴⁾ Żółkiewski, 264—265.

і знаменитий буджацький привідця Кантемир Кривавий Меч.⁴⁵⁾ Але і польський гетьман устиг зібрати досить значні сили кварцяного війська й почотів поодиноких панів з України; також встиг він вибрати добру позицію над Дністром нижче Яруги, коло Буші. Турецьке військо надходило від Тягині⁴⁶⁾ і насамперед проходило мимо Рашкова. Коли волоські відділи Іскандера-паші минали фортецю, то кілька возів із фуражем заїхало над самий беріг Дністра проти Рашкова. Залога оселі скористалася зручною нагодою і, зробивши в числі 20 осіб вилазку, захопила вози, фуражирів і коней.⁴⁷⁾ Щоб помститись за це Іскандер-паша підступив до Рашкова і спробував його здобути. Та хоч Рашків і був „dosyć lichą zameczyną, i dosyć ładajako opatrzoną“⁴⁸⁾ всетаки туркам не вдалося здобути його оружною рукою. Дві їхні гармати підчас бомбардування розірвалися, під самим Іскандер-пашою вбито коня. Жолкевський у своїм таборі над Дністром нижче Яруги нічого не знав про напад на Рашків і тільки через те не прийшов із допомогою. Іскандер-паша був відступив з нічим, але за порадою волоського господаря, волохи, що творили більшу частину Рашківської залози, кинули замок і вернулись на Волощину. Тоді і українське козацтво вийшло з містечка і подалось до інших пограничних осель, а турки спалили порожній Рашків.⁴⁹⁾ Крім того Іскандер-паша розпустив загони волохів і татар для плюндрування країни. Особливих шкод наробив Кантемир Кривавий Меч, що 17. вересня відділився від турецького обозу а 21. вересня вже увихався в околицях Галича. Але Жолкевський не дав вивабити себе з табору і навіть не відділив для охорони населення ніяких більших сил, щоб не ослаблювати головної армії.⁵⁰⁾ Дуже непевне становище займали у всій цій кампанії волохи: їх військо з господарем йшло разом із турками, але рівночасно Жолкевський писав, що волохи постачають йому відомостей про рухи Іскандера-паші. Це не перешкоджало їм також шарпати країну та зачіпатися з польським військом.⁵¹⁾ Ролю волохів підчас зруйнування Рашкова вже згадувалося; але власне рашківський інцидент з його спробою зпоза поганеньких укріплень ставити без нічиєї допомоги опір цілій турецькій армії вказує на те, що серед українського козацтва панував войовничий настрій. На низових козаків скаржився польський гетьман, що через їх бурхливість можуть розстроїтися переговори з турками.⁵²⁾ Жолкевському не хотілося доводити справу до битви, але скоро це саме бажання зявилося і у Іскандера-паші. Підступивши під польський табір він розпочав був герці і задирки, але швидко побачив, що здобути добре укріплені становища буде нелегко. Крім того довідався він, що Жолкевський добре запасся харчами та муніцією і денно отримує підкріплення у формі надходячих панських почотів з України.⁵³⁾ Тоді спробували турки навязати переговори. У відповідь на їх пропозиції з'явився 15. вересня в турецькій обозі посол Жолкевського Петро Ожга, староста Тербовельський.

⁴⁵⁾ Żółkiewski, 270—273 і 306—307; Prochaska, 122 — вже з червня зібрав гетьман війська до Бару.

⁴⁶⁾ Żółkiewski, 270—273.

⁴⁷⁾ Żółkiewski, 265.

⁴⁸⁾ Żółkiewski, 272.

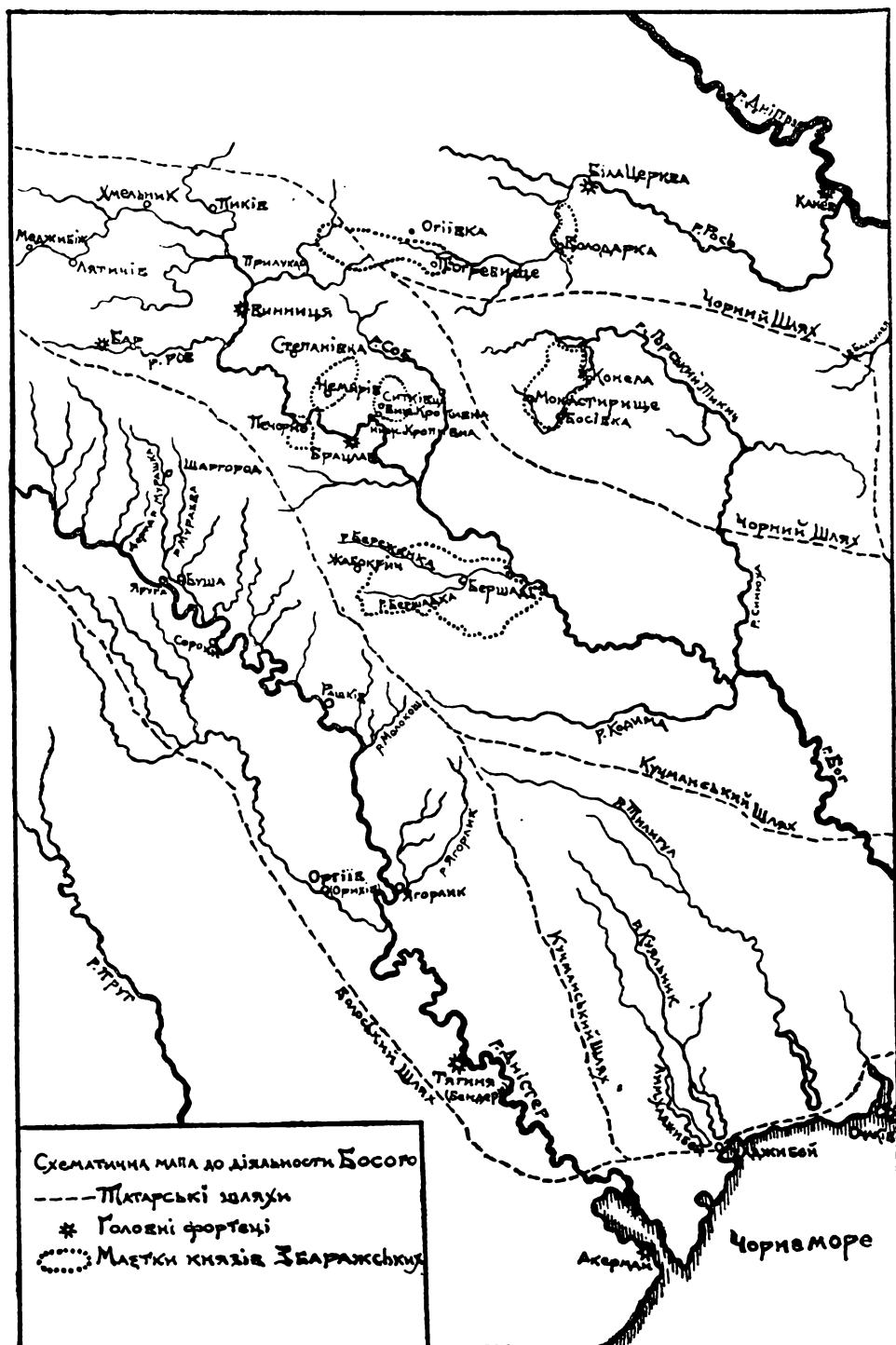
⁴⁹⁾ Niemcewicz VI, 82—83; Żółkiewski, 267, 269 і 272; все це події між 5. і 10. вересня 1617. Польські парламентарі представляли потім цей вчинок як порушення перемир'я з минулого року: мовляв турки мусіли поскаржитись на Рашківців і поляки дали їм сатисфакцію.

⁵⁰⁾ Żółkiewski, 283—284.

⁵¹⁾ Żółkiewski, 269—270.

⁵²⁾ Żółkiewski, 276—277.

⁵³⁾ Żółkiewski, 273—276 (з 16. вересня); Куліш II, 225—226.

Нема потреби переказувати цілий хід переговорів, тим більше, що про них вже багато досі друковано.⁵⁴⁾ Іскандер-паша спочатку виступив з домаганням знищити всі українні замки — Білу Церкву, Канів, Корсунь, Черкаси, Чигирин і Бершадь. Мотивували турки свої жадання тим, що в цих замках знаходять собі притулок і охорону драпіжні козаки і що побудовані вони, мовляв, на султанській землі. Поляки натомість, як завше, згадували за необхідність тримати в руках татар. Що ж до знесення замків, то Ожга навіть не хотів про це балакати. Тоді Іскандер-паша уступив і вимагав далі знесення вже самої лише Бершаді. Ожга і тут відмовлявся, але турецький головнокомандуючий зовсім категорично настоював на сповненні цього останнього домагання. Паша на зовсім орієнтальний спосіб то присягався і клявся, що бершадські козаки поробили величезні шкоди, то знов, що Бершадь поганенька паланка і від її зруйнування полякам кривди не буде і т. д.⁵⁵⁾ Вже з цих упертих торгів видно, що Босий зумів не аби як дошкулити Отоманській Порті, коли на його ліквідацію поклав Іскандер-паша таку вагу. Ці переговори і є властиво єдиною підставою надавати Босому епітет „звісного“, бо — як ми це вже бачили — чогось конкретного про його діяльність відомо небогато. Ожга не менш уперто стояв при тім, що Бершадь мусить залишитися. Через неуступчивість обох сторін 17. вересня дійшло до кризи в переговорах. Та тут князь Юрій Збаражський, власник Бершаді, листовно сповістив, що він не має з цієї паланки ніяких прибутків і давно вже зберався перенести її куди на інше місце. Тепер він не хоче, щоб через неї розривались переговори і рівночасно дав наказ, щоб Бершадь спалено.⁵⁶⁾ Після цього заключенню договору вже не було ніяких перепон. Іскандер-паша домагався ще писемного зобов'язання, що цієї паланки ніколи не відновлять, але Ожга такого приречення не дав, вимовившись тим, що Бершадь лежить далеко від королівських земель. Пова тим, як завше, обидві сторони зобов'язалися держати на припоні одна татар, друга козаків. Та вже згадувалось, що поки ще польське військо рушило з місця татари були вже в Галичині.

Довголітнє гніздо пограничного звитяжця мало впасти жертвою вогню. Ожга повідомив про це Іскандер-пашу в такій формі, що мешканці Бершаді, не маючи ні звідкіля охорони, спалили самі свою оселю та розбре-

⁵⁴⁾ Докладно: Куліш II, 226—242 на підставі польських матеріалів з Niemcewicz VI, 16 і далі; турецькі матеріали узагледнили: D. Dorošenko. J. Rypka, *Polsko, Ukrajina, Krym a Vysoká Porta v první pol. XVII. stol.* Čas. Nár. Musea 1936.

⁵⁵⁾ Niemcewicz VI, 16, 19, 21—22, 24, 26, 75.

⁵⁶⁾ Заплутане питання, чи був Юрій Збаражський в обозі, чи ні. „Transakcyja Jaśnie Wielmożnego Stanisława Żółkiewskiego wojewody Kiiowskiego Kanclerza i Hetmana Koronnego z Skinder Baszą...“ Niemcewicz VI, 24 пише „... J. M. pan Krayczy Xiążę Zbarskie przez listy, które do niektórych osób pisał (bo sam w obozie nie był) więc i ustnym rozkazaniem, przed J. M. panem Hetmanem tę uczynił deklaracyą, iż w Berszadzle niekorzysta i dawno ją miał znieść na jakieś inne miejsce, i teraz, aby się nią pokoju nierwał, zaraz posyła aby ją spalono“. Але у Żółkiewski, 278 крайчий коронний Юрій Збаражський названий між присутніми 23. вересня сигнатарями договору з турками. Тому найближче до правди виглядає оповідання Зб. Осолінського (стр. 68) який пише, що Збаражського спочатку в таборі не було. Але коли Жолкевський побачив слабкість свого війська проти турків, то на раду своїх панів „зложив пуху і образу в серця“ і закликав Збаражських в ім'я добра батьківщини зеднатися з ним. Коронний крайчий змигчався і разом з братом Криштофом і великим добре озброєним відділом явився в обозі. Подібно і Prochaska, 125 лише хабно називаючи Збаражського Янушем. Привід князя зовсім добре міг припасти на час між 17. і 23. вересня — себто між листовним дозволом спалити Бершадь та особистою появою при підписанні договору. Оповідання Осолінського тим більше правдоподібне, що між Збаражським і Жолкевським існувала давня неприязнь і для амбіції гордого князя лист із проханням від суперника не міг не бути привабливим. Пор. Wanda Dobrowolska, *Książęta Zbarscy w walce z hetmanem Żółkiewskim*. Kraków 1930; Prochaska, 118 згадує, що в 1616 р. тягали Збаражські Жолкевського перед трибунал.

лися на всі боки.⁵⁷⁾ Але справа спалення Бершаді представляється досить неясною. Її пізніше прикрашено і виведено як незвичайну жертвенність Збаражського для добра батьківщини. Не могло обійтись і без реторики: князь мав вигукнути „хай мене небеса бережуть від того, щоб через мене зволікався спокій Речі Посполитої.“⁵⁸⁾ В кінці XIX. століття видавець листів князя Юрія зхарактеризував коронного крайчого як суху, черству, матеріялістично-успособлену людину, що навряд чи булаби здібна принести більші жертви для батьківщини.⁵⁹⁾ Натомість дослідники останнього часу схиляються до думки, що Бершадь була спалена.⁶⁰⁾ Слушні їх спостереження, що при перегляді дотичних джерел залишається вражіння якби щосьдесь таки мало згоріти. На соймі в лютім-березні 1618 р. Юрій та Криштоф Збаражські нападали на Жолкевського за „ганебний“ трактат у Буші в наслідок якого вони мусили спалити Бершадь.⁶¹⁾ А всеж пожежа, коли й була, то мусила мати більше демонстративний характер „про людське око“. Трудно думати, щоб 17.—18. вересня 1617 містечко згоріло до тла, бо вже з 9. липня 1618 маємо судову справу Миколи Шашкевича проти Збаражського за втечу підданих першого до Бершаді, та ще якраз при цій нагоді паланка Босого вперше фігурує як місто.⁶²⁾ Навряд чи селяне, шукаючи сприятливіших умов життя, втікали на пожарище положене при татарських шляхах. Подібніж відомости маємо і з рр. 1622—1624, хиба що зі слідом спроби замилити очи, перейменовуючи Бершадь у Домброву.⁶³⁾ В тарифі подимного податку Брацлавського воеводства з 1629 р. нараховує Бершадь, мавток Юрія Збаражського 275 димів — себто являється одним із значніших містечок тодішнього Поділля.⁶⁴⁾ Зрештою ще й у давнішій літературі згадувалось, що місто було після 1617 р. відбудоване.⁶⁵⁾

Інше питання, чи Босий і надалі був зв'язаний зі своєю осадою. На це нема ніяких даних. Дуже правдоподібно, що коли Бершаді і не знищили, то її рухливого команданта видалили куди небуть, щоби не занадто дражнити Туреччину. Підчас переговорів Ожга давав таку обіцянку Іскандерпаші.⁶⁶⁾ Подібні випадки траплялися давніше, напр. зі старостою Барським Бернатом Претвичем, якого в наслідок турецьких скарг перенесли до Теребовлі (1552). В друкованих джерелах нема більше згадок про Босого. Лише вістка данцізького посла з Варшави дає деяку можливість заглянути в дальшу долю основника Бершаді. 15 червня 1618 повідомляв Филип Ляккен, що Жолкевський послав козацького полковника Босого на розвідку аж під Очаків. З Дикого Поля писав Босий, що вся татарська орда в зборі,

⁵⁷⁾ Niemcewicz VI, 26.

⁵⁸⁾ Jan Innocenc Petrycy, Historia verum in Polonia gestorum, Cracovia 1637 — настроений взагалі панегіристично відносно Збаражських; за ним повторили M. Baliński — T. Lipiński, Starożytna Polska. Warszawa 1844, т. II, стр. 1353 і Jul. Bartoszewicz, в „Encyklopedya powszechna (Orgelbrandta)“, Warszawa 1868, т. 28, стр. 399.

⁵⁹⁾ August Sokołowski в Script. rer. Pol. V. стр. 16 „... podanie o spaleniu Berszady zakrawa znanadto na legendę, abyśmy temu poświęceniu księcia uwierzyć mogli“.

⁶⁰⁾ Prochaska, підстр. прим. на стр. 127; Wanda Dobrowolska, 16.

⁶¹⁾ Suwara, 20.

⁶²⁾ Żr. dz. XXI, 310 і XXII, 233.

⁶³⁾ Żr. dz. XXI, 617 і 653.

⁶⁴⁾ Żr. dz. XX, 132; АЮЗР VII, 2 № 24.

⁶⁵⁾ Baliński — Lipiński II, 1353; Petrycy а за ним Bartoszewicz, в Enc. Powsz. 28 стр. 399 подають теж, що замість Бершаді для сполошених мешканців була побудована осада Бобрівка над річкою тогож імені.

⁶⁶⁾ Niemcewicz VI, 21; Куліш II, 237.

що в Очаків прибули галери з великими гарматами, та перестерігав, що треба готуватися на всяку несподіванку.⁶⁷⁾

Цікаво тут передовсім, що Босого титулується полковником, чого раніше не бувало. Прикметник „vornehm“ (значний „урожоний“) давався йому вже й давніше. Босий виступав тут як офіцер у війську Жолкевського і коронний гетьман користується ним для далеких розвідок у степи. Очевидно Жолкевський не хотів втрачати послуг здібної і вірної людини та вмів їх нагороджувати. А рік 1618 був, як ніоден, багатий у татарські напади і тому досвідчені пограничники того типу, що Босий, були особливо потрібні.⁶⁸⁾ Отже, коли Босого і видалили з Бершаді, то всеж залишили на пограничній службі, до якої він так надавався.

Взагалі, як видно із вістки Ляккена, в житті Босого осінні події 1617 року не принесли ніякої радикальної переміни. І давніше (1614) мав він в ролі слуги Збаражських безпосередні зносини з Жолкевським. З друкованої кореспонденції князя Юрія Збаражського видно, що українний магнат волів бавитися у високу придворну та міжнародну політику, а не грузнути в щоденних турботах степової колонізації.⁶⁹⁾ Справді ці листи походять з останнього десятиліття життя князя (помер 1631 р.) а щодо його молодих літ, то Бартошевич подає, що після переговорів з Іскандер-пашою 1612 р. в яких Жолкевський делегував коронного крайчого залагоджувати аферу з нападом Потоцького на Молдаву (1611) вийшло у Збаражського в звичку рік-річно ходити під проводом Жолкевського на пограничні виправи,⁷⁰⁾ але в цім тверженні є деяка неясність. Цю саму фразу про рік-річні походи повторює за Бартошевичем та Руліковським⁷¹⁾ Ванда Добровольська⁷²⁾ і додає що Юрій Збаражський мав постійний догляд над південною границею, мав власну козацьку міліцію й розвинену сіть власних шпигів та курєрів, які доставляли не раз і державі цінних відомостей.⁷³⁾ Тільки Бартошевич відносить спільні походи Жолкевського і Збаражського на час після 1612 р., а Добровольська стверджує, що саме у цей час відносини між польським гетьманом і князем починають псуватися і це виходить на шкоду справі прикордонної охорони. Тому хотілосяб мати більше конкретних даних про „рік-річні“ степові подвиги магната поки їм повірити. Відомо лише, що Збаражський брав участь у виправі на Молдаву 1600 і під Бушу 1612 року.⁷⁴⁾ Але зновуж 1614 бачимо ми Жолкевського у безпосередніх зносинах з Босим, а коли в осени тогож року гетьман закликав зібратися до війська з огляду на сподіваний наскок татар, то писав

⁶⁷⁾ Sta, Danzig 300, 9 Nr. 57 (1615—1621) „Wiewol aber aus diesen schreiben zuuermercken das die Turgken etwas wiederwertiges gegenst diese Krohne vorzunehmen willens dennoch so hat JKMtt andere nachrichtung als vom her Otwinowsky dauon in meinem vorigen schreiben gedacht, und newlich von einem vornehmen Obristen der Kozaken Bossy genant, welchen der her Cronenheuptman auf kundtschaft ausgeschicket bis nach Oczakow. Der schreibet aus den Wilden felden, das die gantze Horda der Tattern sich in den felden versamlet habe, und das die Galeeren vom Schwarzen Meer mit viel kriegsvolck und großem geschutz zu Oczakow ankommen warnet also das man sich bereit machen wolle“.

⁶⁸⁾ Suwara, 25.

⁶⁹⁾ Script. rer. Pol. V, 1—171; Сборник летописей относящихся к истории Южной и Западной Руси. Киев 1888, стр. 250—255.

⁷⁰⁾ Enc. Powsz. XXVIII, 399.

⁷¹⁾ Słownik Geograficzny VIII, 219 (»Przyluka«) i IX, 523—524 (»Pohrebyszcz«).

⁷²⁾ Wanda Dobrowolska, op. cit. i Młodość Jerzego i Krzysztofa Zbaraskich. Rocznik Przemyski VII. Przemysł 1927.

⁷³⁾ »Zbarascy we walce...« стр. 9 i 13; »Młodość Zbaraskich« стр. 116.

⁷⁴⁾ Seweryn Golebiowski, Pamiętnik o Tomaszu Zamojskim. Biblioteka Warszawska 1853, II стр. 274 i IV, стр. 201; Ambroży Grabowski, Starożytności historyczne polskie, t. I. Kraków 1840 стр. 108.

„Książąt Ich Mości Zbarawskich służy i ludzie ukraiński są także w pogotowiu“, ⁷⁵⁾ якось не згадуючи самого князя.

Що сталося з Босим пізніше? Чи стоїть титул „імосці пані“ Босої у якомусь зв'язку з полковничою рангою та прикметником „vornehm“ у нашого пограничника? Годі сказати щось більше про життя основника Бершаді, одного з тих характерів, якими так богата українська історія починаючи з Х. століття, одного з тисячів тих завдяки яким українська раса витримувала невпинні натиски азійських кочовників. Вояк, розбишака і колонізатор, котрого ціле життя протікало в партизанських походах, він вартий уваги нащадків, хочби тому, що посував українські оселі на південь у степи; Бершадь — етап і тривалий слід його діяльності. Рішуче не за-служено, що ні українська, ні польські та російські енциклопедії не згадують його імя. Не знайшов Босий місця також ні в „Русском Биографическом Словаре“ ні в „Polski Słownik Biograficzny“. А тим часом, не бажаючи зменшувати заслуг князя Збаражського у колонізації Дикого поля не можна не визнати, що на плечі його повного рухливості та ініціативи підданого падала львина доля трудів та небезпек. Збаражський сам означав Бершадь як місто, що лише заложене на його імя, вдалеки від населених земель та з якого він не має прибутку. ⁷⁶⁾ І Босий заслуговує на власне, хай і невеличке, місце в історії тисячелітніх змагань українського народу за доступ до своєї природної межі на півдні — Чорного моря.

⁷⁵⁾ Жерела VIII, № 105.

⁷⁶⁾ К у л і ш II, 238.

Додаток.

ВІЙМКИ З ДАНЦІЇСЬКИХ РЕЛЯЦІЙ ПРО КОЗАКІВ НА ПОЧАТКУ XVII. ВІКУ (1602—1621).*)

Staatsarchiv Danzig. Свігатура: 300,9 Nr. 55 (1600—1609).

1.

Ганс Керкербарт в Варшави, 3. липня 1602.

Was neue zeitungen anlangt, wirdt alhie, doch in geheim geredt, das gestrieges tages etliche Kosaken aus Liflandt vom H. Grosscantzler¹⁾ sollen ankommen sein, welche auch schreiben sollen gebracht haben, das bey Hulyн der Grave von Nassaw²⁾ dem H. Grosscantzler solle begegnet sein, undt demselben bey 2000. Kosaken zum teil abgeschlagen, zum teil also verwundet undt beschediget haben, das sie zum kriege weiter nicht zu gebrauchen sein . . . Diese zeitung habe ich aus des H. Untercantzlers³⁾ Kammer vernommen, wirdt aber scheer stille gehalten, Was daran ist wirdt die zeit geben.

300,9 Nr. 56 (1610—1614)

2.

Саломон Ленґер в Варшави, 19. квітня 1613.

Sonst sind alhie der Zaporowsker Cosacken, so bisshere Ihrer Mt in der Moscow gedienet, und noch sich daselbst aufhalten, Abgesandte gehöret worden, welche sich beschweret das Ihre Mt in so viel Jahren ihnen kein Tuch oder andere verehrungen gegeben, auch noch nie etwas gezahlet hetten worauss sie den leichte abnehmen köndten, das Ihre Mt ihre Dienst gering oder nichts achteten. Beten das sie ihre Zehlung und auch dimission haben möchten: Da solche Zahlung ihnen nicht werden sollt musten sie ad exemplum Commilitonum noch selbst bedacht sein wie sie sich bezahlt machten, Man hat ihnen hierauf generaliter geantwortet, Ihre Mt hetten ie der Zeytt ihre Dienst hochgeachtet, wehren Ihr auch noch lieb; Wegen der Zehlung, referiren Sich Ihre Mt auf ihre bestellung, vermöge welcher sie auch würden gezehlet werden. (Nun kumbte die bestellung das sie aus dere Moscowischen Schatz sollen befriediget werden). Nach dem diese kaum expediret worden sind zween andere kommen, welche heftig geklaget uber den gewalt, so ihnen vom Feldherren Chotkiewicz wiederfahren welcher etzlich hundert ihrer Brüder uberfallen und erschlagen haben daneben auf ihre Zahlung gedrungen. Welche man wegen dess wie die vorigen abgefertiget. Wegen gethanen Gewalt wolten Ihre Mt ahn den Feldherren schreiben, und die beschaffenheit der sachen vernehmen, Ihm auch bevehlen, das er sie kunftig nit gefehren soll. Es hat aber hiemit eine solche gelegenheit. Die Zaporowsker Cosacken, haben ein 3 oder 700 ihrer gesellen voraus geschickt umb station fertig zu machen, der meinung sie selbst volgen wollen. Wie nun der Feldherr solches vernohmmen, und leichtlich vermercket vor unheil hieraus erstehen köndte, da dies gesindlein in die Crone kommen solte, hat er das Deutsche volk an sich gezogen, und diesen vortrab fast gahr erleget. Den Ervolg giebt die Zeyt.

3.

Саломон Ленґер в Варшави, 3. серпня 1613.

Auch sollen albereyt 7000 Cosacken aus der Moskow nach Littawen sich begeben, sindt schon zu Minsko.

4.

Саломон Ленґер в Варшави, 29. (вересня) 1613.

Vom Fürsten Janussio Radziwil ist es noch ungewiss ob er schon mer werde, weil ihm die Zaporowsker Cosacken in Sluczko gefallen und auf etzliche meil weges alles in grund abgebracht haben man meinet coniurate Chotkieuicio.

*) Архівні матеріали за цей час дуже потерпіли від пожежі в часах Наполеонівських війн. Тому й вісток про козаків значно менше ніж за попередні і наступні часи. Носять вони більш випадковий характер. Крім друкованих тут ввімків див. ще примітки на стор. 5, 6, 7, 12.

¹⁾ Ян Замойський.

²⁾ Вільгельм II. фон Нассау.

³⁾ Петро Тиліцький.

5.

Міхель Борек в Варшави, 2. листопада 1614.

Die Kosaken haben eine Stadt hinter Constantinopel Sinap genandt so am mehr gelegen, uberraschet, eingenommen geplundert, in brandt gesteckt und mit viler beute davon gezogen, seint aber im abzuge unversehens an die Turken gerahten, von welchen sich ubermannet befindende haben sie ihre beute aus den schifflein ins mehr geworfen, und die flucht genommen, doch sollen ihrer bey 4 oder 500 geblieben sein.

300,9 Nr. 57 (1615—1621)

6.

Міхель Борек в Варшави, 10. січня 1615.

Was, wie fur diesem erinnert, die Saporouier Kosaken schriftlich an ihre Mayt gelangen lassen, ist aus beyliegendem zuersehen, haben auch noch uber voriges kein antwort drauf bekommen, werden ohne zweifel den herren Grosscantzler auch abwarten.

7.

Міхель Борек в Варшави, 13. серпня 1615.

Sonsten seint zeitungen dass die Kosaken bey Ussakow sich in zimlicher anzahl gesamlet und die Turcken welche alda ein schloss gebawet, geschlagen, und alles gebewde nidergerissen und geschleift haben.

8.

Филип Ляккен в Варшави, 23. березня 1617.

...sonsten gehet die rede, das die Kosaken, in dreysig tausent man stark 15 meilen von Bahr ihr lager haben, wol Verschantzet und wol versehen, mit geschütz, und das sie auch dem Tattern etliche tausent man abgeschlagen haben; aber es ist noch nicht gewiss...

9.

Филип Ляккен в Варшави, 25. квітня 1617.

Der Turke ist sechzig tausent man starck der her Solkiewsky hat bey sich zwanzig tausent kosaken und zwelftausent hussaren, ohne diese anzahl seind zehentausent kosaken in die Tattarei gefallen, wiederumb darin zubrennen und zu rauben,

10.

Филип Ляккен в Варшави, 19. травня 1617.

...das schrecken wegen des Turgken nimpt sehr abe, und ist ein Konigl. Secrets newlich ankommen, der an die Kozaken geschickt gewesen, der berichtet, das man da an den grentzen der meinung ist, das sich der Türcke mehr fürchte vor den einfall der Kozaken, als sie sich zufurchten wegen des Turcken angriffs. Es sollen auch die Kozaken sich verpflichtet haben, dieses jahr nicht in die Turckey zu fallen; zehentausent von ihnen sollen mit bewilligung herren Solkiewsky in die Tatterezy zuplündern gezogen sein; die andern erbieten sich mit dem jungen Printzen*) in die Moscau zuziehen, es wirdt geredet das sie vierzig tausent man starck sein, und das JK Mt damit umbgehet, das sie mögen kunftiger zeit stipendia haben, damit sie unter des Hetmans gewalt sein, und das man sie mit solcher hoffnung von allem einfall in die Turckey abhalten, den Turcken zufrieden stellen, und die krohn vor der Tatter einfall versichern, auch des jungen Printzen macht in der Moscau mehren könne.

11.

Филип Ляккен в Варшави, 5. липня 1617.

...die jungsten habe ich aber zu lesen bekommen, und bestehet die Summa darin, das der Turkische Oberste Scander Bascha genand, durch botschaft oder abgesanten erstlich einen freien pass begeret und gesucht gehabet wie das Turkische Kriegsvolck das er in J. K. M. Landen, dem Nieper entlangst, die Kozaken suchen möge.

*) Королевич Володислав.

Жолкевський відповів, що він не має уповноваження на такий дозвіл.
... hat der Turkische Abgesante ausdrücklich zuvernehmen geben, das der Scander Bascha hergegen von seinem herren und keyser befehl hatte, da ihm der pass und durchzug in der güte verweigert würde, das er denselben mit der Sebel suchen solle, den der keyser in alle wege die Kozaken wölle getilget wissen . .

Die Kozaken seind auch in grosser anzahl beyeinander haben newlich etliche aus ihnen an J K Mt geschickt mit einem gefangenem vornehmen Tatter; erbieten sich gegenst den Turcken hulf zuthun, auch den Printzen mit zehentausent man in die Moscau zubegleiten,

12.

При звіті Филипа Ляккена в Варшави 22. липня 1617 додаток »Vom 10. Aprilis«

(Про Очаків). Den Turm an dem Wasser liegen, da hat er (Алімавор паша) lassen zu fertigen darauf achtung zu geben wen sich die Kosaken uf das Meer begeben werden, worauf eine Wacht gehalten wirdt von 100 Turken.

13.

Филип Ляккен в Варшави, 27. червня 1618.

Von dem Turkischen kriegswesen vernimpt man noch immer fort, das die Turcken sich sehr stercken, und die Tattern seind abermal eingefallen und nicht geringen schaden gethan, aber im zuruck ziehen, haben ihnen die kosaken auf den dienst gewartet, und funftausent Tattern erleget, die gefangenen entlediget, und den raub abgenommen . . . Aus der Moscau vernimpt man gute zeitung, das J. F. D. nach der stolicze vortgerucket, weil etliche tausent frisches kriegsvolcks meisten theils kosaken, J. F. D. zu hulf kommen seind,

14.

Филип Ляккен в Варшави, 13. липня 1618.

Dem Jungen Printzen J. F. D. seind uber zwanzig tausent kosaken in die Moscau zuhulfe gezogen wie E. E. H. aus diesem beygelegten stücken des Diary mit mehrer ersehen werden, also hoffet man das die Moscoviter sich nicht ernst zu Tractaten geben werden. Dieselbe kosaken haben newlicher Zeit, zwene pershonen an J. K. Mt, abgeschickt mit einem schreiben dessen inhalt nur noch nicht kundig worden, haben auch daneben eine grosse Turkische Fahne JKM publice uberreicht, welche sie vor etlichen jahren auf dem Schwarzen Meer dem Turken abgenommen, JK Mt hat die Fahne alsbalt in die innersten gemecher tragen lassen, und nicht gewolt das man viel damit spiegeln solte.

15.

Филип Ляккен в Варшави, 25. жовтня 1618.

Ubersende E. E. H. hiebey auch Copias zwener herren Comissarien ex ortine senat: schreiben daraus E. E. H. grundlich vernehmen können, wie es ietzo mit dem krieg in der Moscau beschaffen ist, und dene die viertzig tausent kosaken grossen schaden gethan den Moscoviten, in dem sie in Rosanensi terra vier und zwanzig stedte gantz ausgebrant und alles volck danieder gehawen, unter welchen stedten in einer gewesen sein funftzehn tausent streitbare menner. So schreiben gemelte herren Comissarien auch das solche Kozaken sich sub ductum et disciplinam militarem J. F. D. gegeben haben, welches sie vor diesem nicht thun wollen, sondern nur als voluntary dienen; den 30 Septemb, hat J. F. Dt, drei meilen von der stolicze ihr leger schlagen wollen.

16.

Ганс Шреер в Варшави, 19. вересня 1619.

Die Weile vom h. Zulkewsky bericht ankommen, das man den kosaken endtweider mit Gelde oder expedition recht schaffen müsse, den sonst, so sie sich etwa wieder die Cron wenden möchten, befinde er sich nicht starck genug ihnen zu resistieren.

Праці того самого автора:

1. Dr. Michael Antonowytsh: Friedrich Ludwig Jahn. Ein Beitrag zur Geschichte der Anfänge des deutschen Nationalismus. Verlag Dr. Emil Ebering, Berlin 1933. 8°, S. 82+(2).
2. Др. Михайло Антонович: Йозеф Геррес вістун німецької єдності. (З передмовою Дм. Донцова). Книгозбірня Вістника, ч. 3. Львів 1934. 16°, стор. (2)+64.
3. Др. Михайло Антонович: Князь Репнін генералгубернатор Саксонії. Видання Українського Наукового Інституту в Берліні. Берлін 1936. 8°, 63+(1).
4. Др. Михайло Антонович: Маршал Вперед (Бліхер). Книгозбірня Вістника ч. 12. Львів 1936. 16° стор. 84+(2).
5. Др. Михайло Антонович: Козацьке військо у Смоленській війні. Відбитка з „За Державність“ т. VII. Варшава 1937. 8°, стор. 51.
6. Др. Михайло Антонович: Матеріали до вербування українців у пруську армію XVIII. віку, Відбитка з „Праці Українського Історично - Філологічного Товариства в Празі“ т. II. Прага 1937. 8°, стор. 7.
7. Dr. Michael Antonowytsh: Die Ostslawen (Ukrainer, Weissruthenen, Russen) in „Handbuch der Kulturgeschichte“. Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion in Potsdam (друкується).

Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі.

1. Справоздання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі за перший рік його діяльності (від 30. травня 1923 р. до 31 травня 1924 р.). 1924 р., ст. 13.
2. Д. Дорошенко — Л. Білецький. Памяти академіка Миколи Сумцова. 1925 р.
3. І. Мірчук. Г. С. Сковорода (Замітки до історії української культури). 1925 р.
4. В. Біднов. „Устное повѣствованіе запорожца Н. Л. Коржа“ та його походження й значіння. 1925 р., ст. 28.
5. Л. Білецький. Основи української літературно-наукової критики. Впровід. 1925 р.
6. В. Щербаківський. Основні елементи орнаментациї українських писанок та їхнє походження (Студія). 1925 р., ст. 32.
7. Л. Чикаленко. Техника орнаментування керамічних виробів Мізинських неолітичних селищ. 1925 р., ст. 11.
8. Д. Антонович. З історії церковного будівництва на Україні. Вип. I. 1925 р.
9. Ф. Слюсаренко. Грецька федеральна конституція кінця IV віку пер. Хр. 1925 р.
10. С. Смаль Стоцький. Ритмика Шевченкової поезії. 1926 р., ст. 44.
11. Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік перший (1923—1924). Том I. 1926 р., ст. 210.
12. Справоздання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі за другий рік його діяльності. 1926 р., ст. 14.
13. Справоздання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі за третій рік його діяльності. 1927 р., ст. 13.
14. Шостий рік діяльності Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі.
15. Річне Справоздання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік четвертий (1926—1927). 1930., ст. 20.
16. Річне Справоздання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік п'ятий (1927—1928). 1930 р., ст. 14.
17. Річне Справоздання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік шостий (1929—1930). 1930 р., ст. 32.
18. Річне Справоздання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік восьмий (1930—1931). 1931 р., ст. 32.
19. Дискусія над питанням: „Откоуду есть пошля руская земля...“ 1931., ст. 30.
20. Річне Справоздання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік дев'ятий (1931—1932). 1933 р., ст. 24.
21. Річне Справоздання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік десятий (1932—1933). 1933 р., ст. 16.
22. Річне Справоздання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік одинадцятий (1933—1934). 1934 р., ст. 16.
23. Річне Справоздання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік дванадцятий (1934—1935). 1935 р., ст. 16.
24. Памяти професора Василя Біднова. 1936 р., ст. 32.
25. Річне Справоздання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік тринадцятий (1935—1936). 1936 р., ст. 16.
26. С. Смаль Стоцький. Останній рік Шевченкової поетичної творчості. 1937 р.
27. І. Мірчук. Чи можливі синтетичні суди а ргіогі? 1937 р., ст. 8.
28. М. Антонович. Матеріали до вербування українців у пруську армію XVIII в.
29. Д. Дорошенко. Степан Опара, невдалий гетьман Правобережної України. 1937 р.
30. Б. Крупницький. Палип Орлик і Сава Чалий. 1937 р., ст. 6.
31. О. Лотоцький. П. О. Куліш та М. П. Драгоманов у їх листуванні. 1937., ст. 14.
32. В. Садовський. Господарські погляди українського поміщика в першій половині XIX в. 1937 р., ст. 14.
33. А. Яковлів. До історії кодифікації українського права XVIII ст. 1937 р., ст. 12.
34. Ол. Шульгин. Ідеологічна ненависть і непереможна любов Ж. Ж. Руссо до Франції. 1937 р. ст. 7.
35. В. Сімович. Проблема гармонії складів у морфології слов'янських мов. 1937 р.
36. Р. Смаль Стоцький. Краса і погань. 1937 р. ст. 12.
37. К. Чехович. Чеські впливи на Франкового „Мойсея“ та „Івана Вишенського“.
38. Ф. Слюсаренко. Нумізматична праця проф. В. Б. Антоновича. 1938 р. ст. 11.
39. Ів. Борковський. Значіння деяких предметів знайдених в Майкопській могалі.
40. Л. Чикаленко. Вівіфікаціонізм. 1938 р. ст. 8.
41. В. Щербаківський. Матеріали з археологічних розкопів на Переяславщині.
42. В. Дорошенко. Примітки В. Антоновича до Шевченкового „Кобзаря“. 1937.
43. В. Прокопович. Сфратістичні анекдоти. 1938 р. ст. 28.
44. С. Наріжний. Дійствія презальної брани. 1938 р.
45. Степан Сірополко. Граф Петро Завадовський — перший міністр освіти в царській Росії. 1938 р. ст. 7.
46. Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Том другий. Прага 1939 р. ст. VIII+227.
47. М. Антонович. Пограничник Босий. 1940 р. ст. 16.

